

*Kedves Imrus,
a nagy balkáni autós barangolásaink közös élményt jelentettek.
Soha ne feledd „Ruma volt, van és lesz...”.
Nagyon sok további ünnepi kötetet (s nem emlékkötetet) kívánok.*

Hajdú Zoltán

tudományos tanácsadó

MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs

SZERB (DÉLSZLÁV?) ÁLOM – BETELJESÜLÉS – KIÁBRÁNDULÁS, 1918–1921¹

*(Az I. világháború utáni jugoszláv folyamatok politikai földrajzi és
regionális összetevőiről)*

ABSZTRAKT

Az I. világháború előtt és alatt több délszláv koncepció született a közös haza létrehozását, a közös állam megteremtését illetően. A koncepcióknak voltak közös és eltérő elemei. A „hazaalapítási” folyamatban, az új hatalmi, politikai, közigazgatási berendezkedést illetően már megjelentek a különbségek. Az együttélés első rövid időszaka már erőteljesebben hozta felszínre a különbségeket. Az új délszláv állam példája azt is mutatja, hogy nem csak a megcsonkított, de a nagyra növelt államok is strukturális nehézségekkel küzdöttek.

KULCSSZAVAK: délszláv állam- és területi koncepciók, új délszláv állam, szerb-horvát versengés, az összetett struktúrából fakadó válságtünetek, a centralizáció diadala

I. Bevezetés

A balkáni államosodási, etnikai, vallási stb. folyamatok új szakaszba léptek az I. és a II. balkáni háború után. A török ellen aratott győzelmek új helyzetet teremtettek minden balkáni kis nép, de különösen a szerbek számára. A korábbi törekvések, vágyak bázisán új álmokat szöttek a nagy, közös délszláv államról, avagy Nagy-Szerbiáról. Egy állam keretei között kívánták egyesíteni a szerb etnikumot. Az I. világháború alatt a horvát politikai emigráció az antant államokban és az USA-ban fejtett ki politikai propagandát az Osztrák–Magyar Monarchiában élő

¹ A tanulmány a Változás és folytonosság a magyar térképzetekben: nemzet, területiség, fejlesztés és határpolitika című NN 114468 témaszámú Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) kutatás keretében készült.

horvátok függetlenségének megteremtése érdekében. Az OMM területén élő horvát politikai elit maga is kereste a nagyobb szabadság lehetőségeit. A háború végén, a „győzelem küszöbén”, megfogalmazták az új törekvéseket, mind katonailag, politikailag, mind pedig területileg le kívántak (ők is) számolni az Osztrák–Magyar Monarchiával, illetve annak részeként a Magyar Királlyal.

A leszámolás sikerült, viszonylag rövid időn belül létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, melyre létrehozói eltérő szándékokkal, eltérő politikai kultúrával és törekvésekkel tekintettek. Rövid időn belül kiderült, hogy Nagy-Szerbia és „Jugoszlávia” mást-mást jelent az önként betagolódt, vagy betagolt közösségek számára. A konfliktusok már lényegében az első hónapokban megjelentek, majd rövid időn belül élessé váltak. Az alapkérdés lényegében a belső közjogi, közigazgatási, területi struktúrák alakításának módja volt, az éles viták a körül folytak, hogy milyen jellegű közös állam jöjjön létre.

A rövid elemzésünkben azt vizsgáljuk, hogy hogyan változtak meg a politikai elitek törekvései, hogyan próbálták meg belül érvényesíteni a „testvérnépek” érdekeit az új államkonstrukcióban. Az új államterületről, illetve a szélesebb balkáni szomszédságról a politikai elitek valós tudással rendelkeztek Jovan Cvijić (1865–1927) munkássága eredményeként, aki francia kapcsolatai révén érdemi szerepet játszott az ország területi formálásában, határainak megvonásában. Nem a tudomány, nem az ismert állapotok határozták meg a folyamatokat, hanem a politikai akaratok, a nagy álmok beteljesítésére való törekvések.

II. Régmúlt – közelmúlt – napiség a délszláv folyamatokban

Minden etnikai-nemzeti közösségben az emlékezetben (és az oktatásban) mindenkor jelen van a történelmi múlt „tudata”, s valamilyen jellegű „használata” az adott időszak kihívásainak megfogalmazásakor. A szerbek esetében Rigómező (a törököktől elszenvedett súlyos vereség) a nemzeti tudat részévé vált, minden időszakban egyfajta reagálási élményanyagot jelentett. A török elleni szabadságküzdelmek, felkelések lényegében egy erősen militarizált szellemiséget eredményeztek.

A horvátok és szlovének esetében nem jelent meg ilyen súllyal egyetlen történelmi sorsfordító esemény, tragédia tudata, összetettebb módon alakult a nemzeti tudat formálódása, nem csak vereségek, de sikerek is megmaradtak a nemzeti emlékezeteikben. A magyar-horvát, az osztrák-szlovén közös történelmi múlt több narratívát eredményezett.

A délszláv térség északi részének közösségei (bosnyákok, horvátok, szerbek, szlovének) eltérő „közelmúlttal” építették a XIX. század II. felében gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, vallási stb. pozícióikat, identitásukat. Ebben meghatározó szerepet játszottak a létező államkeretek és az azok képviselte lehetőségek:

- Szerbia a török hódoltság felszámolásával önálló állammá vált (1878), s szinte ezzel párhuzamosan kitűzte „nemzeti célként” a délszláv népek egységének megteremtését, de legalább a szerbek lakta földek egyesítését. Az ortodox egyház lényegében államegyházként jelent meg, ezt a pozícióját teljesen kiérdemelte a török uralom alatti meghatározó szerepével, ami révén fenntartotta a szerb nemzeti különállás eszméjét.
- A Magyar Királyságon belül Horvát–Szlavónország az 1868-as magyar–horvát kiegyezéssel nagyfokú területi autonómiát élvezett, bizonyos értelemben adottak voltak az önálló fejlődés lehetőségei. A római katolikus vallás a horvát kultúra egyik meghatározó hordozója és támogatója volt. A korábbi nemzeti törekvések és nyelvújítási mozgalom után az illírismus politikai szakaszába lépett, horvát vezetéssel kívánták egyesíteni legalább az Osztrák–Magyar Monarchia délszláv népeit.
- Bosznia és Hercegovina (a továbbiakban Bosznia) államföldrajzi helyzete alapvető változásokon ment keresztül, gondoljunk az OMM általi okkupációjára (1878), majd annexiójára (1908). Boszniát nem csatolták sem Ausztriához, sem pedig Magyarországhoz, hanem a közös pénzügyminisztérium igazgatása alatt állt. Az országban jelentős szerb politikai agitációs tevékenység folyt, mely elvezetett a sarajevói merénylet felé. A világháború alatt mind Ausztriában, mind pedig Magyarországon (az 1916. évi XVII. tc.) megtörtént az iszlám vallás és egyház hivatalos elismerése, illetve az egyház integrálása.
- A szlovén területek Ausztrián belül az osztrák gazdaság, jogállam előnyeit élvezték, de nem jött létre nemzeti autonóm területük.

A nagyon rövid „szemrevételezés” alapján is megállapítható, hogy a térség „délszláv testvérnepei” nagyon eltérő politikai tapasztalatok bázisán, más-más politikai feltételek között formáltak törekvéseiket az I. világháború előtt, majd alatt is, de különösen az OMM veresége után, 1918 októberétől.

III. A szerbek területi eloszlása

A szerbek területi elterjedésének kérdésében – mint a Balkánon és Közép-Európában szinte mindenütt – lényegi különbségek vannak az önmeghatározás és a külső felfogások között. A magyar felfogás szerint a szerbek abszolút elterjedési területe az 1910-es évek végén nagy kiterjedésű volt (1. ábra), de lényegesen kisebb területet ölelt fel a többségi jellegű szállásterületük. (A névtelenül megjelent tanulmány és ábra feltehetően Bátky Zsigmond néprajzos-földrajzos munkája.) A szerb politika az összes szerb egy államban (Nagy-Szerbia) történő egyesítését tűzte ki célul.

A szerbek szállásterületének négy kategóriáját határozták le:

- homogén szerb,
- nagy szerb többségű,
- kevert népességű,
- szerb kisebbséggel rendelkező területek.

A „délszláv testvérepeken” kívül szállásterületi „átfedésekkel” a szerb közösségek albánokkal, magyarokkal, németekkel, olaszokkal is együtt éltek.

1. ábra: A szerbség elterjedése

Forrás: Anon., 1914

IV. A szerb (délszláv) álom

A horvátok, szerbek, szlovénok államtörténeti, s nemzeti fejlődése nagyon eltérő módon alakult a modernizáció időszakáig. A szlovénok mind szállásterületileg, mind kulturálisan jobban beilleszkedtek az osztrák–német folyamatokba. A horvátok nagyfokú belső területi autonómiát élveztek a Magyar Királyságon belül, teljes nemzeti struktúrát építhettek ki. A szerbek folyamatos harcot vívtak a törökkel szemben, s a XIX. század végére jutottak el a függetlenség

kivívásához. Mindhárom közösség nemzeti ébredésében jelentős szerepet játszott a szépirodalom és a történettudomány.

A délszláv eszme mindhárom közösségen belül megjelent – jelentős tartalmi különbségek mellett – leginkább a szerbek formálták, alig téve különbséget a szerbek és a másik két közösség vágyai között. A Nagy-Szerbia, Illíria, a Háromegy Királyság, a Jugoszlávia térelképzelések mögött eltérő érdekek, célok jelentek meg, de jelentős átfedések is voltak a törekvések mögött.

V. A beteljesülés

Az OMM összeomlásakor a horvát politikai elit már 1918. október 29-én kikiáltotta függetlenségét, illetve Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Fiume elszakadását Magyarországtól. A korábban megfogalmazott álom, a „Háromegy Királyság” megteremtése elérhetővé vált, a Monarchiától elszakadó részekből Zágrábban még október 29-én kikiáltották a Szlovén–Horvát–Szerb Államot (A másik változatban hivatalosan is Szerb–Horvát–Szlovén Állam). A politikai nyilatkozat szerint az új állam szövetségi köztársaságként tervezte jövőjét. 1918. november 6–9. között egyeztető genfi tárgyalások folytak Szerbia és a Monarchiából kiszakadó új állam képviselői között, melynek eredményeként Szerbia elismerte ezt az államalakulatot.

November 24-én megindult az új, rövid életű állam belső felbomlási folyamata, ekkor a Szerémség, másnap a Vajdaság szerb lakossága mondta ki csatlakozását a Szerb Királysághoz. A Szlovén–Horvát–Szerb Állam december 1-én – korántsem minden kétség nélkül – egyesült a Szerb Királysággal.

1918 novemberében még a két állam közötti konföderáció létrehozása látszott a leginkább valószínűnek, majd a föderalizmus került előtérbe. Végül az egyesülés pillanatában nem rögzítették világosan és egyértelműen a közjogi struktúrát, hanem az új alkotmányra bízták annak rendezését. 1918 december 1-jén mindenki felszabadultnak és boldognak látszott, még ha voltak is kétségeik a jövőt és a sokszínű államkonstrukcióban való együttélés jövőjét illetően.

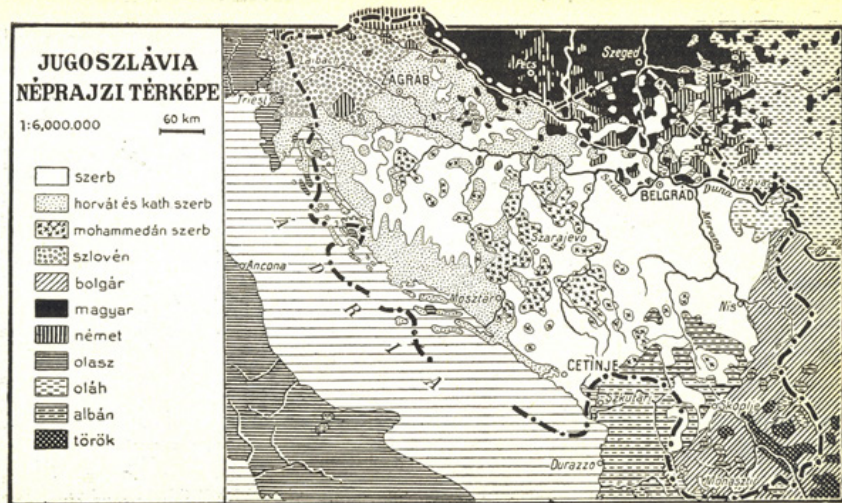
A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (de már az 1920-as évek legelején is közkeletű néven Jugoszlávia, bár hivatalosan csak 1929-ben vette fel ezt a nevet) lett a déli szomszédságban a „közös örökös”, hiszen a korábbi Osztrák Császárságból és a Magyar Királyságból is jelentős területeket kapott. (2. ábra) Az új államképződmény területe 248987 km², 1921. évi népességszáma 12 millió fő lett.

A Magyar Királyság területéből 63092 km² területet (a Magyar Birodalom korábbi területének 19,4%-a) és mintegy 4131000 főt (a korábbi államnépesség 19,8%-a) került át. Az új Jugoszlávia igazi többnemzetiségű ország lett, melyen belül az átkerült mintegy 472 ezer magyar az új állam népességének

kb. 3,9%-át tette ki. A magyar népesség nagy része a szerbiai Bácskában és a Bánátban, a közös határ-menti területeken élt. A horvát és szlovén részekén kisebb lélekszámú „tömb” magyarság volt, de inkább csak számottevő nyelviszigeteket képezett.

2. ábra: Az OMM-től elcsatolt területek és népesség helyzete az új Jugoszláviában, 1920

Forrás: Bátky Zs.–Kogutowicz K. (szerk.), 1922.

Az új országban a délszláv népesség aránya meghaladta a 80%-ot, de ez a jelentős többség belsőleg sok tekintetben erősen tagolt volt. A háború alatt a közösségi tudat erősödött fel, az új állam belső formálása kezdetén már a különbségek, az eltérő érdekek jutottak a felszínre.

1. táblázat: *A Szerb–Horvát–Szlóven Királyság történeti alkotmányos egységei, 1921*

Területi egység	terület km ²	lakosság (1921. évi népsz.)
Szerbia	109.030	4,247.190
Montenegro	14.256	435.000
Bosznia és Hercegovina	51.200	1,879.543
Dalmácia	12.830	645.666
Horvát- és Szlavonország	42.541	2,591.860
Muraköz	1.027	96.945
Szlóvenia	21.092	1,056.464
Vojvodina (Bácska, Baranya, Bánság)	20.907	1,338.048
Sz.H.Sz Királyság	272.383	12,290.716

Forrás: Szende Gyula, 1922

VI. A gyors kiábrándulás

A győzelem, az egyesülés mámora rövid időn belül eltűnt, a hétköznapiak, az együttélés mindennapjai fokozatosan hozták a felszínre a különböző jellegű konfliktusokat. Ezen konfliktusok egy része egyértelműen az államépítés, a politikai rendszer formálódásához kapcsolódtak, hiszen az egyes területek eltérő demokrácia-felfogással és jövőképpel rendelkeztek. A konfliktusokat súlyosbította, hogy azok a két legnagyobb létszámú államalkotó közösség (szerbek, horvátok) között jelentek meg a leginkább.

1919 januárjában az új állam „szerb királya” a formálódó, részben már stabilan uralt államterületet nyolc tartományra osztotta. A tartományok részben korábbi közjogi-közigazgatási egységek voltak, de a konkrét tagoláskor figyelembe vették a „vérrel szerzett” és a saját döntésük révén csatlakozó területek sajátosságait is. A tartományok között minden tekintetben jelentős különbségek voltak.

Az alkotmányozási folyamatban manifesztálódtak a leginkább az eltérő elképzelések. A szerbek a centralizációt kívánták érvényesíteni szinte minden tekintetben, míg a horvátok a decentralizált államberendezkedés hívei voltak.

1921. június 28-án elfogadták az új állam alkotmányát (vidovdani alkotmány), amely egyfajta kompromisszum volt (erősen centralizált központi állam, részben decentralizált területi közigazgatás), de lényegében sem a szerbeket, sem pedig a horvátokat nem elégítette ki. A szerbek soknak látták az „engedményeket”, míg a horvátok kevésnek az „eredményeket”.

Az újonnan létrejött délszláv állam külpolitikai orientációjának kérdése is megosztotta az államalkotó közösségeket. Azzal minden politikai szereplő tisztában volt, hogy nem lehet az új állam lényegében minden új szomszédjával szemben ellenséges, vagy rossz viszonyban. A minden szomszéd irányában megjelenő területi-nemzetiségi vitákat az európai nagyhatalmi politika csak részben vette tudomásul.

VII. Összegzés

A magyar történeti tragédia (Trianon) elfedte a győztes utódállamok, a területileg és népességszámban hirtelen megnőtt államok belső problémáit. Ezek a problémák természetesen más jellegűek voltak, de végső soron a soknemzetiségű jelleghez, a területi struktúra formálásához, a területi érdekek képviseléséhez, a gazdasági érdekek érvényesítéséhez kapcsolódtak.

A délszláv államosodási folyamatok 1918 és 1921 közötti problémái azt mutatták, hogy önmagában a vágyak, az álmok, az illúziók fontosak, de nem elégségesek egy sikeres állam megteremtéséhez. A „faj- és nyelvrokonság” fontos elem, de a valódi érdekek figyelembe vétele nélkül, érzelmi alapokon állva, vagy csak azokat favorizálva nem válhat sikeressé egy állam.

Irodalomjegyzék

- ANON. 1914: A szerbek és földrajzi elterjedésük. In: Kogutowicz K.–Bátky Zs. (szerk.): *Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1915. évre*. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet. 54–58. o.
- BACSA G. 1998: *A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése. (A trianoni békeszerződés szerint) 1921–1924*. Budapest, Püski Könyvkiadó.
- BÁTKY ZS.–KOGUTOWICZ K. (szerk.) 1922: *Kogutowicz zsebatlasza az 1923. évre. Új sorozat, II. évfolyam*. Budapest, A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának Kiadása.
- BIRKHILL, R. 1923: *Seeds of war: a political study of Austria, Hungary, Czechoslovakia, Roumania and Jugo-slavia*. London, Wallace Gandy.
- CVIJIC, J. 2009: *A Balkán-félsziget és a délszláv országok. (Az emberföldrajz alapjai)*. Újvidék, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

- DÉVAVÁRI Z. 2018: *Az illúzió erőszaka. Az első délsláv állam eszme- és politikatörténete (1914–1941)*. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/08>
- GULYÁS L. A Vajdaság sorsa az első Jugoszláv Állam keretei között, 1918_1941. – *Rubikon*.
- LŐKÖSI. 1996: *A horvát irodalom története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MILOSEVITS P. 1998: *A szerb irodalom története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- PETROVIC, L.: 2015: *The Kingdom of Serbians, Croats and Slovenians (1918_1929), the Kingdom of Yugoslavia (1929–1941): Emergence, Duration and End*. Belgrade.
- SOTIROVIC, V. *Creation of the Kingdom Serbs, Croats and Slovenes, 1814–1918*. https://www.academia.edu/1647077/creation_of
- SZŰTS E. 1991: *Az elmerült sziget. (A Baranyai Szerb-Magyar köztársaság.)* Pécs, Pannónia Könyvek.
- SZENDE GY. 1922: *Földrajz-politikai és gazdaság-statisztikai adatok a Föld összes államairól*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.